

ДО ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті здійснено аналіз деяких аспектів професійно-педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу, що пов'язані з реформуванням системи вищої освіти в Україні. Зроблено спробу дослідити зміст професії "викладач" і конкретизувати споріднених з нею таких категорій як "професіонал", "професіоналізм", "професійна педагогічна діяльність", "педагогічна компетенція".

Проблема становлення та розвитку педагогічного професіоналізму викладача вищої школи є однією із найактуальніших проблем сьогодення. Це пояснюється реформуванням системи вищої освіти в Україні. Основними напрямками стали: зміна мети та завдань вищого навчального закладу на особистісно-орієнтовані, неможливість отожднювати професійну діяльність викладача вищої школи і вчителя загальноосвітніх закладів, визначення необхідності спеціальної психолого-педагогічної підготовки викладацьких кадрів.

Нині в Україні функціонують 50508 навчальних закладів, серед яких 339 вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, 1549 закладів післядипломної освіти. Поява університетів свідчить не тільки про необхідність у глибоко досвідчених майбутніх спеціалістах, але й ставить завдання щодо необхідності викладачів, здатних підготувати їх.

У нині діючому законі "Про вищу освіту" визначено, що викладач вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації є науково-педагогічним працівником, який визначається як особа, яка за основним місцем роботи займається професійно-педагогічною та науковою діяльністю. Основними посадами науково-педагогічних працівників є: асистент, викладач, старший викладач, директор бібліотеки, доцент, професор, завідувач кафедри, декан, проректор, ректор. На перераховані вище посади працівники, як правило, обираються за конкурсом. Кандидатом на вакантне місце може бути особа, яка має науковий ступінь або вчене звання, а також випускники магістратури, аспірантури та докторантури. Кожні 5 років педагогічні працівники проходять атестацію, за результатами якої визначається їх відповідність посаді, яку займають, а також присвоюються категорії та педагогічні звання.

Разом з тим, у нашій країні фах "викладач вузу" до середини 90-х років минулого століття був юридично невизначеним: не існувало документів державного зразка на право викладання у вищому навчальному закладі; були не визначені вимоги до спеціальних знань, умінь, навичок і способів його діяльності; не існувало спеціалізованих навчальних закладів чи підрозділів, що забезпечували б підготовку до викладацької діяльності у вищій школі.

У зв'язку з цим, виникла ціла низка проблем, пов'язаних з:

- адекватним розумінням і трактуванням суті професії науково-педагогічного працівника (викладача);
- розумінням професіоналізму педагогічної діяльності у вищому навчальному закладі, що як системоутворюючий елемент передбачає визначення педагогом мети своєї діяльності, вибір засобів для її досягнення, проектування своєї діяльності, корекцію результатів тощо;
- науково-теоретичним і практичним наповненням процесу викладання навчальною інформацією.

Відзначимо, що коли дослідження виділених вище аспектів на рівні контингенту вчителів середньої школи та їх професійної підготовки і перепідготовки в системі післядипломної освіти значно активізувались із середини 90-х років ХХ століття, то на рівні особливої категорії педагогічних кадрів – викладачів вищої школи, покликаних здійснювати професійну підготовку майбутніх спеціалістів, власним прикладом демонструючи еталон-модель професіоналізму особистості та діяльності, зазначена тенденція не виявлялася. Виключення складають окремі спеціальні дослідження, проведені в межах окремих наукових шкіл (Н.В. Кузьміної, Р.І. Хмелюк та ін.).

У нашій країні фах "викладач вузу" є невизначеним відсутні документи державного зразка на право викладання у вищому навчальному закладі; не вказані вимоги до спеціальних знань, умінь, навичок і способів діяльності; навчальні заклади чи їх підрозділи не готують фахівців, що мають здійснювати підготовку спеціалістів для реалізації системи вищої освіти. Тому метою нашого дослідження стала проблема змісту професійно-педагогічної діяльності викладача вищої школи є однією із центральних для вищих навчальних закладів.

Мета цієї статті – зробити спробу послідовно дослідити поняття *професійної педагогічної діяльності* викладача вищої школи та конкретизувати сутнісну характеристику таких категорій, як *професіонал* і *професіоналізм*.

Вивчення довідникової літератури засвідчило, що поняття "професіонал" і "професіоналізм", незважаючи на своє досить широке використання, тривалий час не отримали належного наукового обґрунтування.

На початку 90-х років минулого століття, через обмеження економічних заходів, прогресуючу соціальну дезорганізацію, що звузила простір для реалізації науковцями своїх функцій, а їх самих поставила на межу виживання, зазначають А. Ручка і В. Піддубний, почався інтенсивний "відтік кадрів": у 1991 році за межі України виїхало 39 докторів наук, у 1992 – 57, 1993 – 68, а в 1994 – уже 90. У 1995-1997 роках Україну залишило близько 2000 докторів або 2% від їх загальної кількості. Таким чином, з потребою прискореного відтворення і збереження інтелектуального, духовного, науково-технічного потенціалу суспільства, значно активізувались дослідження вище згаданих феноменів. Унаслідок відповідних наукових розробок поняття "професіонал" і "професіоналізм" були включені до категоріально-термінологічного апарату таких галузей знань, як психологія праці, професіографія, професійна педагогіка і психологія, акмеологія тощо.

Суттєвим є й те, що в межах кожної з наукової галузі знань виділяють різні ознаки для характеристики досліджуваних понять. У ряді випадків їх вживають як синоніми до понять "спеціаліст", "майстерність" (Ю. Бабанський, С. Іванова), "творчість" (І. Харламов), "майстер" (К. Левітан) та ін., що вказує на багатогранність і складність окреслених феноменів.

Слово *професія* походить від лат. *proffessio* і визначається, як "вид трудової діяльності, заняття, який вимагає певної підготовки і є джерелом існування" [1: 457], "людина, яка обрала певне заняття своєю професією" [2: 375].

У сучасному суспільстві *професія* – це вид діяльності, який вимагає спеціальних знань, умінь і навичок, спеціальної освіти. Н. Кузьміна визначає педагогічну професію, як такий вид діяльності, в якому джерелом існування людини є володіння мистецтвом формування особистості іншої людини засобами своєї спеціальності (фізика, хімія, іноземні мови, музика тощо). Для успішного виконання професійної діяльності необхідна певна підготовка – оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками, що здійснюється через відповідні професійні навчальні заклади [3].

Поняття професії невід'ємно пов'язане з категорією діяльності, оскільки будь-яка професія реалізується в певному виді діяльності. Феномен діяльності присутній у всіх сферах людського життя. Він став предметом філософських, психологічних, соціологічних, культурологічних та інших досліджень (Б. Ананьєв, О. Асмолов, Т. Балабанов, Г. Батищев, Д. Ельконін, М. Каган, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Лурія, Н. Талізін та ін.).

Професійна дія є одиницею педагогічної діяльності і передбачає володіння певними професійними знаннями і їх законами функціонування на практиці. Готовність до професійної педагогічної діяльності потребує спеціальної і професійно-педагогічної освіти, яка здійснюється в педагогічних системах.

Педагогічна діяльність вперше була виділена із цілісного педагогічного процесу В. Сластьоніним і А. Міщенко. Вони відокремили педагогічну діяльність від трудового педагогічного процесу [4].

В. Леднев вказував на те, що педагогічна діяльність обумовлена різницею таких понять як "технологічний процес" і "трудова діяльність". На думку вченого, технологічний процес є сукупністю природних впливів на якісь об'єкти в поєднанні з безпосередніми чи опосередкованими діями людини. Трудова діяльність – це діяльність, за якої технологічний процес є засобом досягнення певних цілей [5].

Праця педагога відрізняється від будь-якої виробничої діяльності і має духовний характер. За визначенням М. Фіцули "**педагогічна діяльність** – особливий вид суспільно корисної діяльності дорослих людей, свідомо спрямованої на підготовку підростаючого покоління до життя відповідно до економічних, політичних моральних, естетичних цілей. Вона передбачає цілеспрямовану діяльність дорослих, спрямовану на здійснення керівництва процесом виховання дітей".

Професія викладача, як вважає В.М. Монахов, є багаторівневою і має певні аспекти взаємодії з студентами. Внаслідок чого, педагог може бути професіоналом у різних напрямках: як вихователь, як викладач або консультант тощо.

Поняття "професіонал" і "професіоналізм" походять від слова "професія" і тому вони тісно пов'язані між собою. У педагогічних і психологічних довідниках відсутні пояснення цих термінів. Що стосується енциклопедичних словників, то вони трактують феномен "професіонал" як "фахівець своєї справи" [1], "людина, яка обрала певне заняття своєю професією" [2].

У сучасній зарубіжній і вітчизняній науці паралельно існують три основних підходи до визначення сутності феномену професіоналізму. Перший підхід ґрунтується на діяльнісній основі, коли поняття "професіоналізм" трактується як якісна характеристика суб'єкта діяльності –

представника певної професії, що визначається мірою володіння ним сучасним змістом вирішення професійних завдань, продуктивними способами їх здійснення (Н.В. Кузьміна). Термін "професіоналізм" у такому розумінні використовується для позначення великої сукупності елементів, які відображають високу продуктивність професійної діяльності особистості (А. Маркова, Ф. Ісмаїлова, В. Горчакова та ін.). Крім якісних критеріїв професіоналізму Н. Кузьміна, автор цього підходу, вводить і кількісні, відзначаючи, що "що міра цього володіння в різних людей різна, тому можна говорити про високий рівень професіоналізму представника тієї або іншої професії". У такому тлумаченні професіоналізму чітко простежується орієнтація на діяльнісні аспекти феномена, а його сутнісні пов'язані з високими рівнями, вищими межами досконалості діяльності, мистецтвом і майстерністю. Таким чином, з позиції даного підходу професіоналізм має кінцеву форму, свій вищий рівень, який визначається найвищою і стабільною продуктивністю, оптимальною інтенсивністю і напруженістю праці. Але ідею професіоналізму не слід зводити тільки до уявлення про високий рівень уміlosti професіонала (Р. Габреев). Діяльність професіонала слід розглядати як багаторівневу систему, яка має не тільки зовнішні, але і складні різноманітні внутрішні, психічні функції (О. Гура). Таким чином, професіоналізм особистості повинен розглядатися не тільки як високий рівень знань, умінь та одержаних результатів людини в певній області професійної діяльності, але як певна системна організація свідомості, психіки людини (О. Климов).

Отже, оскільки професійно-педагогічна діяльність здійснюється в навчальних закладах, які ставлять до неї вимоги (володіти знаннями зі свого предмету і вміннями передавати їх іншим), ознакою професіоналізму є вміння ці вимоги задовольнити.

За визначенням О. Бодальова, "професіонал – це суб'єкт діяльності, який володіє такими характеристиками розуму, волі, почуттів, або такими психічними властивостями, які складають сталу структуру, дозволяють йому на високому рівні продуктивності виконувати ту діяльність, якою він зарекомендував себе як хороший фахівець." Учений зазначає, що "дійсний професіоналізм завжди пов'язаний із сильною мотиваційно-емоційною зарядженістю на здійснення саме цієї діяльності і на досягнення в ній унікального, неординарного результату" [5: 74].

Це пояснюється тим, що "професіоналам інших сфер діяльності достатньо кваліфіковано виконувати свою власну діяльність, у той час як викладач повинен не тільки викладати знання, а й організувати навчальну діяльність студентів" [7: 112].

Для досягнення професійного рівня в цій галузі викладачу необхідно володіти комплексом знань про педагогічну діяльність, її закони, норми, професійну поведінку. Ще в 20-ті роки минулого століття була започаткована наука про вчителя – "дидактика", яка допомагала педагогу оволодіти необхідними професійними якостями, засвоювати технології і техніку педагогічної діяльності, виробити свій власний стиль, навички проєктувальної діяльності при зв'язуванні міждисциплінарної інформації.

Але жодна сучасна технологія і технологічні засоби не допоможуть викладачу побудувати свою власну педагогічну діяльність, якщо він особисто і професійно до неї не підготовлений. На основі цього Н. Кузьміна виділяє поняття "професіоналізм діяльності" і "професіоналізм особистості педагога" як складність двох взаємопов'язаних підсистем, які входять в єдине поняття "педагогічний професіоналізм" [3: 216]. Під *професіоналізмом діяльності педагога* автор розуміє кількісну характеристику суб'єкта педагогічної праці, що відображає високу кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних умінь і навичок, у тому числі професійних завдань, що дозволяє здійснити педагогічну діяльність з високою і стабільною продуктивністю.

Професіоналізмом особистості викладача називається якісна характеристика суб'єкта педагогічної праці, що відображає високий рівень креативності, професійно важливих й особистісно-ділових якостей, акмеологічних інваріантів професіонала, адекватний рівень домагань, а також мотиваційну сферу і ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток спеціаліста. Професіоналізм у педагогічній діяльності проявляється в умінні розв'язувати практичні педагогічні задачі, спираючись на педагогічну теорію" [3: 216].

Професіоналізм викладача вищої школи залежить також від його особистісних якостей і здібностей. Саме вони визначають індивідуальний стиль викладання предмета, характер комунікативної сторони занять.

Протягом п'яти років навчання у вищому навчальному закладі відбувається швидка зміна соціальних ролей від учня до студента, і наприкінці навчання, від студента до спеціаліста певної галузі. Це вимагає швидкого професійно-особистісного становлення молоді. З цієї точки зору ми погоджуємося з твердженням В. Сластеніна і А. Міщенко про те, що "об'єктом педагогічної діяльності є не сам студент, якого відокремлено від педагогічного процесу, а саме педагогічний процес, який являє собою систему взаємопов'язаних навчально-виховних завдань, у розв'язанні яких студент бере безпосередню участь і функціонує як один із головних компонентів" [4].

Н. Кузьміна бачить реалізацію професіоналізму викладача вищої школи у "педагогічній діяльності, що проявляється в умінні розв'язувати практичні педагогічні задачі, спираючись на педагогічну теорію. Невід'ємною умовою для цього є створення проблемних ситуацій у пізнавальній теоретичній та практичній діяльності студентів, для вирішення яких потрібна певна база теоретичних знань. Такі проблемні ситуації можуть бути створені як у процесі вивчення теоретичних курсів, так і в процесі практичної діяльності" [3: 290]. Ця особлива установка мислення допомагає правильному розумінню й ефективному розв'язанню проблеми.

Своєрідність педагогічної діяльності, на думку Ю. Кулюткіна, проявляється в тому, що вона є "переважно управлінською, метадіяльністю, яка підлаштовується під діяльність студентів" [6: 15].

Близьке за значенням до категорії професіоналізм є поняття *професійна компетенція*, що відображає теоретичну і практичну готовність викладача до виконання педагогічної діяльності і характеризує його професіоналізм. А. Маркова виділяє декілька видів професійної компетенції, володіння якими вказує на ступень зрілості людини в професійній діяльності:

- спеціальна компетенція – володіння власною професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проєктувати свій подальший професійний розвиток;
- соціальна компетенція – володіння вмінням вести спільну професійну діяльність на засадах співробітництва, володіння прийомами професійного спілкування, які притаманні цій професії, нести соціальну відповідальність за результати своєї праці;
- особистісна компетенція – володіння засобами власного самовираження і саморозвитку, засобами опору професійним деформаціям особистості;
- індивідуальна компетенція – володіння засобами самореалізації і розвитку індивідуалізації у межах професії і готовність до професійного зростання, самореалізації і самоорганізації [7: 34-35].

На нашу думку, професіоналом у педагогічній діяльності слід вважати особистість, у якій всі вище перераховані види компетенції знаходяться на достатньо високому рівні сформованості. Як свідчать дослідження багатьох учених, зокрема Ю. Чабанського, О. Бодальова, О. Дубасенюк, Л. Пуховської, В. Сухомлинського, знання предмета є цілком зрозумілою вимогою для сучасного педагога, проте це не характеризує його як професіонала. Конгломерат вище перерахованих компетенцій передбачає освіченість викладача як у сфері самої спеціальності, так і у сфері засобів залучення до неї майбутніх спеціалістів, що являється своєрідним мистецтвом використання науки як засобу навчального і виховного впливу на особистість. Необхідною є також здатність зіставлення різних видів діяльності, наприклад, наукової та педагогічної.

Найвищим ступенем професіоналізму є *педагогічна майстерність*, яку визначають як комплекс спеціальних умінь, навичок, які дозволяють викладачу ефективно управляти навчально-виховною діяльністю студентів. Рівень сформованості педагогічної майстерності в педагога залежить від його ставлення до своєї професії, самоорганізації і самовдосконалення, активної життєвої позиції. Тому педагогічна майстерність – це комплекс якостей особистості, які забезпечують високий рівень самоорганізації професійно-педагогічної діяльності. А. Макаренко писав: "Майстерність педагога не є якимось особливим мистецтвом, що вимагає таланту, але це спеціальність, якої треба навчитись, як треба навчити лікаря його майстерність, як треба навчити музиканта" [8].

У науковий обіг поняття "педагогічний професіоналізм" вперше було вжито Н. Кузьміною, але здебільшого воно на практиці часто застосовується як синонім до терміну "педагогічна майстерність". Проаналізувавши наукові дослідження вітчизняних вчених з провладу змісту цього поняття, може зробити висновок, що професіоналізм педагога вищої школи залишається проблемним і потребує системних досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Большой энциклопедический словарь: В 2х тт. / Гл. ред. А. Прозоров. – М.: Сов. энциклопедия. – 1992 – Т. 2. – 753 с.
2. Большая советская энциклопедия / Гл. ред. А. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия. – 1975. – 649 с.
3. Кузьмина Н. Основы вузовской педагогики. Учебное пособие для студентов университета. – Л.: Нева, 1972. – 308 с.
4. Слостенин В., Мищенко А. Профессионально-педагогическая подготовка современного учителя / Советская педагогика. – 1991. – № 10. – С. 79-84.
5. Бодалев А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. – М.: Флинт-Наука, 1998. – 230 с.
6. Моделирование педагогической ситуации / Под ред. Ю. Кулюткина, Г. Сухобской. – М.: Наука, 1984. – 281 с.
7. Маркова А. Психология профессионализма. – М., Высш. школа, 1996. – 375 с.
8. Макаренко А. Твори: В 7-ми т. – К.: Рад. школа, 1953-1955. – Т. 5. – С. 246.

Матеріал надійшов до редакції 30.06. 2008 р.

Кравець Е.Е. К вопросу профессионально-педагогической деятельности преподавателя высшего учебного заведения.

В статье сделан анализ некоторых аспектов профессионально-педагогической деятельности преподавателя высшей школы, которые связаны с современными реформами в высшей школы Украины. Была сделана попытка исследовать содержание профессии "преподавателя высшей школы" и конкретизировать связанные с ней такие категории как "профессионал", "профессионализм", "профессиональная педагогическая деятельность", "профессиональная компетенция".

Kravets O.Y. To the Question of Teacher's Professional Activity at an Institution of Higher Learning.

The article deals with analysis of teacher's professional activity at an institution of higher learning in Ukraine and modern trend at high education. It was done an attempt to investigate the essence of teacher's at an institution of higher learning profession and to make concrete such categories as "professional", "professionalism", "teacher's professional activity" and "teacher's professional competence".